

VÁROSI TEREK EURÓPÁBAN

[DOI 10.35402/kek.2021.3.7](https://doi.org/10.35402/kek.2021.3.7)

Absztrakt

A földrajzi tér átalakítása időben változó folyamat. A kontinentális terület jelöli ki azokat a tér-részeket, amelyek alkalmasak az ember által átalakított környezet birtokba vételére. Földünk felszínének jelentős része vízfelület, amely kevésbé alkalmas állandó emberi életre. Szárazföldek benépesítése és lakhatóvá tétele mindig nagy kihívás volt az emberiségnek. Technikai fejlődés határozta meg az életteret. A rendelkezésre álló természet átalakítása hatalmas feladatot jelentett az emberiségnek. A tanulmány műfaja tudományos esszé. Bemutatja az elmúlt évszázad európai városfejlődésének térbeli folyamatait, elemzi a természet és tér viszonyának lehetőségeit, valamint a század történelmét kiemelve bemutatja geopolitika és város viszonyrendszerét. A transzkontinentális terek város fejlődésre gyakorolt hatását vizsgálja. Az esszét színesíti Frans Masereel *The City* című könyvében megjelent fa-metszeteinek több reprodukciója.

Abstract

The transformation of geographical space is a varying process depending on time. The continental area designates those parts of space that are suitable for taking possession of man-made environment. 70% of the Earth's surface covered with water, which is less suitable for permanent human life. Populating and making lands habitable has always been an outstanding challenge to humanity. Technical progress has determined the living space. Transforming the nature has been a challenging task for humanity. The genre of study is scientific essay. First and foremost, it presents the spatial processes of European urban development during the preceding century, secondly it analyzes the possibilities of the interdependencies between nature and space, lastly it highlights the history of the previous century meanwhile giving insight into geopolitical and urban relations. Moreover, it examines the impact

of transcontinental spaces on urban development. The essay is adorned by reproductions of Frans Masereel's woodcuts from his book entitled 'The City'.

A földrajzi tér átalakítása időben változó folyamat. A kontinentális terület jelöli ki azokat a tér-részeket, amelyek alkalmasak az ember által átalakított környezet birtokba vételére. Földünk felszínének 70%-a vízfelület, amely kevésbé alkalmas állandó emberi életre. Szárazföldek benépesítése és lakhatóvá tétele mindig nagy kihívás volt az emberiségnek. Technikai fejlődés határozta meg az életteret. A rendelkezésre álló természet átalakítása hatalmas feladatokat jelentett az emberiségnek. Nemcsak a tér benépesítése, hanem a technikai fejlődéssel együtt mozgó tér-átalakítás is jellemzője annak a társadalmi és gazdasági változásnak, amelyek évmilliók óta uralják ember és környezet viszonyát. Kilépvén a természetből és az evolúció diktálta korlátokból, a technika és gazdaság mindenhatóságának érzése lett az uralkodó.

Az emberi élet meghatározó fizikai adottságait a földrajzi környezet komplex rendszere befolyásolja. A horizontális és vertikális társadalmi szerkezet a települések morfológiájának egyik alapvető eleme. Az eltérő területi sajátosságok földrajzi tényezőit időben más és más módon használta az ember. Gazdasági fejlődés, településszerkezet és társadalom hármassága jellegzetes városokat hozott létre, alakított át. Az európai kontinens társadalomtörténete nyomon követhető a települések belső szerkezetében.

Európa jelenleg az északi félgömb szárazföldekkel és vizek által határolt kontinense. Nyugaton az Atlanti-óceán, északon a Jeges-tenger, keleten az Ural-hegység, délen a Földközi-tenger övezi. Területe szerint Ausztrália után a második legkisebb kontinens. Az európai társadalmi folyamatok, a népek vándorlása, a gyarmatosítások és az európai civilizáció meghatározóak voltak – jelenleg is azok – az emberi kultúratörténetben. A kontinens globális

¹ PhD egyetemi docens, ELTE TTK

hatását jelezheti a kezdő hosszúsági kör London-i (Greenwich) általánossá válása és elterjedése² is.

Városok kialakulása, fejlődése minden esetben valamilyen földrajzi energia sűrűsödését jelentette.³ Az emberek ott telepedtek le, ott alakítottak városokat, ahol ezt a természeti környezet engedte, adottságai biztosították az életet, megélhetést, a további fejlődést engedtek. A népesség tömörülése egyben a gazdasági fejlődés motorját is mutatta. Az emberek ott szeretnének élni, ahol számukra biztos megélhetést adnak azok a lehetőségek, amelyek megtalálhatóak adott településen. Európa gazdaságtörténetét mutatják a településhálózati átalakulások.

A modernkori urbanizáció fontos és elengedhetetlen feltétele volt London és Párizs gyors alkalmazkodása az ipari fejlődéshez. A két település nemcsak elsőként alkalmazta a korabeli legújabb technikákat. Hatalmas népségkoncentrációi egyben megteremtették a városnövekedés alapjait is. A folyamat jellemzését szépen mutatják más művészeti irányzatok is. Ezek léte fontos átalakulásokat jeleznek. Charles Dickens⁴ nagyszabású történelmi regénye az 1789-es francia forradalom előtti időkre utal

2 1884-ben a washingtoni Nemzetközi Meridián Konferencián rögzítették.

3 Szerzői megjegyzés: A városok olyan gyűjtőpontjai a földrajzi környezetnek, amelyeknek jól meghatározható földrajzi helyük és nevük van. Az írástudók felelőssége a gondolat születésének érzékelése, azoknak a tudományos lépcsőfokoknak a bemutatása, amelyek segítségével végül megszületnek az önálló gondolatok. Ez az írás az európai város és környezet geopolitikai összefüggéseire koncentrál. A földrajzi tér születésének 20. századi pillanatait villantja fel. Az írás műfaja tudományos esszé.

4 angol író, 1812–1870 között élt.

az alább idézett regénykezdettel: „Azok voltak a legszebb idők, és azok voltak a legrútabb idők, az volt a bölcsesség kora, az volt a balgaság kora, azok voltak a hit napjai, azok voltak a hitetlenség napjai, az volt a Fény évadja, az volt a Sötétség évadja, az volt a remény tavasza, az volt a kilátástalanság tele...”⁵

Az európai modernkori urbanizáció egyben sűrűsödési pontok megjelenését is mutatta. Átalakultak a területi minták. A földrajzi környezet által adott lehetőségek használata városhálózatok kialakulását is jelentette. Megindult a tér urbanizációja. Hatalmas városok születtek, a népességszám növekedése egyben az ellátó rendszerek kialakulását is magába foglalta.

A települések gazdasági sikere társadalmi változásokat is eredményezett. Nöttek azok a különbségek is, amelyek eltérő területi mintázatot hoztak létre. Városokon belül olyan negyedek alakultak, amelyek már az egyes népességcsoportok lehetőségeit is mutatták. Fontossá váltak a közelség, szomszédság és minőség kérdései is. Az urbanizáció egész Európa településhálózatát átalakította. A területi változások időbeni eltérései a gazdasági, politikai és társadalmi rendszereket is minősítették. Transzkontinentális erőterek jöttek létre, ahol mind a gazdasági, mind a politikai folyamatok geopolitikai centrumokat alakítottak. A XX. század története egyben a geopolitikai centrumok erősödése és gyengülése. Mindez meghatározta a városok jellegzetes változásait is.

Tér, ahol a városok születtek

Európa, hasonlóan a többi kontinenshez szabdaltságra osztható. Földrajzi felépítése megszabja társadalmi szerkezetét, településhálózatát is. Egyedül keleti oldalán határolja szárazföld (Ural-hegység), egyébként tengerek és óceán övezi. Természeti adottságai kedvező feltételeket teremtettek a civilizáció gyors terjedésének. A térségi folyamatok időbeni terjedését nem minden esetben a természeti környezet állította akadályok lassították. Lépcsőzetesen, gazdasági és politikai erőterek befolyásolhatták ezek irányait. Ennek megfelelően születtek meg a nagyobb számú népességet tömörítő városok.

A városok társadalma illeszkedik országuk politikai és gazdasági szerkezetéhez. Ezen adottságok

5 Ch. Dickens: *Két város regénye*, első megjelenésének dátuma: 1859.

*Frans Masereel:*¹ *London* (1925)²

Frans Masereel: *The city* (1925)

- 1 Frans Masereel flamand festőművész, grafikus (1889–1972).
- 2 *The city* címmel megjelent könyvében közölt grafikáiból.

Frans Masereel: Les promeneurs (1956)

sokszor határként jelentkeznek. Világrendek, erőterek és politikai centrumok alakítják a történelmi folyamatokat, így azt a társadalmi teret is, ahol a városok kialakultak. Századok története egyben a városok belső szerkezetébe rajzolt montázs és kolázs. Technika és gondolat a város lényege.

Transzkontinentális erőterek Európában – Geopolitika és város

Az elmúlt évszázad háborúi, népességpusztításai és politikai változásai többször árajzolták a kontinens országainak határait, annak térképét. A XX. század jellegzetes és meghatározó erőterei hatással voltak nemcsak az egyes országok vállalt szerepeire, de azok településhálózatának alakulására is. Kiemelt funkciója volt a fővárosoknak, a politikai és gazdasági centrumok irányítóinak.

Európa története az eltel évszázadban négy jelentős területi, társadalmi és politikai változáson ment keresztül. Ezek mindig újabb transzkontinentális erőtereket hoztak létre, befolyásolták és

átalakították a városokat. Ugyanakkor ezek az erőterek térbeli változásai felhívják a figyelmet az idő fontosságára is. A rövidebb ideig tartó, jelentős társadalmi változásokat eredményező rendszerek nem tudják átalakítani az emberek által létrehozott mesterséges környezetet, a városokat sem. Fontosabb ennél a települések közötti kapcsolat, utak kiépítése. Városokban először használják azt, ami rendelkezésre áll, a maguk elképzelése szerint módosítva azt. Ezután kezdődik a belső városi tér átalakítása, kiépítése.

Tér és idő kapcsolatát mutatják számunkra a városok. A földrajzi környezet „humanizálása” a tér átalakítása politikai hatalom és gazdasági erő kérdése. Európa városainak belső területét alapvetően azok a gazdasági és politikai folyamatok alakították, amelyek nemzeti szinten is megváltoztatták az egyes országok területi szerkezetét. Változó erőterek más geopolitikai centrumokat eredményeztek. A transzkontinentális folyamatok időbeni folyamatosságát a tér átalakítása, formálása mutathatja meg. Erre példák lehetnek azok a városok, amelyek adott földrajzi térben, különböző politikai és gazdasági

folymatok lenyomatait adják, így kiépítve a városok belső tereit.

Budapest tere a huszadik évszázadban

A városok magukon viselik történelmüket. Az idő és tér összefonódik a településen. Egyetlen évszázad alatt átíródhat a város szerkezete, nagysága, belső tereinek díszítése. Szobrok, utak és házak jelezhetik számunkra az idő múlását. Egyetlen évszázadban Budapest volt ikerváros és versenytárs, befogadó központ, munkát és életet adó hely, centrum és erőter, jellegzetességeivel kiemelkedő kapu és híd Európa részei között. A kontinens birodalmi, hatalmi erőterei mindig befolyásolták a városfejlődést.

Európa újkori történelmében komoly szerepe volt a Habsburg Birodalomnak. A geopolitikai erőter centruma és irányítója Bécs volt. A modern városfejlődés mintája volt a Császárváros. Építészek és más várostervezővel foglalkozó szakemberek járták Párizs, Berlin és Bécs utcáit. A korszak európai fővárosai mintát adtak más országok fővárosainak is. A tizenkilencedik század forradalmi hangulata közelebb hozta az egyes népek akaratát ahhoz, hogy életmódjuk, városaik is hasonlítsanak egymáshoz. A települések konvergenciáját elősegítették a meglévő humán erőforrások is. Különleges helyzetbe került a három kisebb településből (Pest, Buda, Óbuda)⁶ létrejött Budapest is. Az egykori és korabeli királyi székhely versenytársa lett a Császárváros.

Bécsben és Budapesten sétálva azonnal szembe tűnő hasonlóságokat látunk napjainkban is. Nagyon sok egyforma városszerkezeti elem található a két fővárosban. A közös történelmi múlt lenyomatai ma is jelen vannak. Számos ok közül kiemelendők a várostervezők személyei, valamint azok a társadalmi akaratok, amelyek a látható és érezhető különbségek megszüntetését célozták. Nemcsak az uralkodó személye volt azonos,⁷ s talán éppen ezért is ugyanazok a szakemberek kaptak megbízást mindkét város szerkezetének alakítására. Aki a

6 1872. december 21.-én egyesítették a településeket. Ferenc József császár este aláírta a törvényt. Így Budapest létező egész lett. Majdnem egy évre volt szükség a Székesfőváros kiépítéséhez. 1873. november 17-én ülésezett először az egyesített város közgyűlése. Ez lett a főváros napja.

7 aki Ausztriában császár volt, az viselte királyként a magyar koronát is...

korabeli Budapestről elment Bécsbe, láthatta, hogy mit jelentenek a városi térbeliség különbségei – az Osztrák-Magyar Monarchia fennállásának végéig (1918). Az I. világháború befejezése nemcsak a Monarchia szétesését jelentette.

Budapest egyedül maradt s ezt fokozta a ránehezülő feladatainak megoldása is. A Trianoni Békediktátum következménye nemcsak az ország területének jelentős mértékű csökkenése lett, hanem a nemzethatárokon kívül rekedt tömegek Budapestre vándorlása is. A beszűkült nemzetter egyetlen kiemelt centruma a főváros lett. Ennek hatásait a ma is létező „bérakástenger” mutatja leginkább. Mivel a Duna pesti oldalán kevesebb természeti tényező akadályozta a térbeli növekedést, így hatalmas lendülettel terjedt a város kelet felé. A következő két évtized alatt vált Budapest „vízfejje”, az ország területéhez képesti „felduzzadt hólyaggá”. A határokon kívül maradt lakosság hatalmas tömegei indultak Budapestre. Nemcsak magyar állampolgárságukat tudták ezáltal megtartani, hanem részt vettek, részt vehettek az ország centrumának építésében.

Budapest kettőssége nemcsak a földrajzi környezet összetettségén mutatkozott meg. Komplex társadalmi szerkezet jellemezte a fővárost. Múlt és jelen magukon hordozták a jövő reménységét. Feudalizmus és kapitalizmus egy városi térben formálta Budapestet. Lehetőséget kapott a főváros ebből az egyediség formáját kialakítani. Erre sem idő, sem bátorság nem volt elegendő.

A második világháború hatalmas pusztításai nemcsak a városi teret alakították át. Társadalmi szerkezetében máig ható ellentétek alakultak. Ezeket erősítették azok a politikai és gazdasági rendelkezések, amelyek „lefejezték” a város társadalmát. Országos mértékű társadalmi mozgások indultak el. Rövid időn belül új városi társadalom alakult. Budapest területisége is megváltozott. Létrejött a ma is érvényes közigazgatási határ.

Új transzkontinentális erőterek alakultak. Magyarország része lett a bipoláris rendszer szovjet típusú csoportjának. Ennek következménye nemcsak az évtizedeken át tartó politikai és gazdasági irány centrális meghatározása, hanem a települési társadalom központi irányítása lett. Átalakult a lakosság földrajzi helyzete is. Új városok épültek, iparvidékek, és új gazdasági centrumokat létesítettek. Mindeközben megváltozott Budapest városi

Frans Masereel: The city (1925)

Frans Masereel: *The city* (1925)

társadalmá is. Létezése során harmadszor került a főváros olyan helyzetbe, amikor újabb centrumokhoz kellett igazodnia, elveszítve önállóságát, minél jobban el kellett rejtenie sajátosságait.

Városföldrajzi energiák használata és hasznosítása koronként eltérő. A települések helyi és helyzeti lehetőségei meghatározó szerepet jelentenek térben és időben. A város függése ezektől módosítja azokat a folyamatokat, amelyek kialakítják a települések szerepeit. Budapesten mindig meghatározóak voltak ezek a városfejlődésben. Történelmi koronként eltérő volt ezek használata. Budapest három egymástól nagyon különböző városföldrajzi energiája adja sokszínűségét, arculatát.

A bipoláris világrend keleti oldalán a települések sokszor törekedtek egyéniségük egységessé alakítására. Szerénység és egyformaság jellemezte őket.

Budapesten erre a pesti oldal sík területei voltak alkalmasak. Egyhangú, sokszor unalmasnak tűnő városrészek alakultak. Az innen kiszoruló társadalmi rétegek költöztek Budára. Elkezdődött a város társadalmi mintázatának térbeli kialakulása.

Három évtizede újabb átalakulás kezdődött. A bipoláris világrend megszűnésével Budapest ismét lehetőséget kapott. A város különböző földrajzi energiái dinamikus átalakulásokat ígértek. A főváros egyediségét atmoszférájának megváltozását, saját európai lényegét és szerepét alakíthatta volna. Mindez elmaradt. Ehelyett a város lassan olvad, képtelen felhasználni és kihasználni adottságait.

